

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 339.13.017

Калініченко Б.В., аспірант відділу секторальних
прогнозів та кон'юнктури ринків
ДУ «Інститут економіки та прогнозування» НАНУ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ КОНКУРЕНЦІЇ НА АГРОПРОДОВОЛЬЧОМУ РИНКУ УКРАЇНИ

Калініченко Б.В. Теоретико-методологічні підходи до аналізу конкуренції на агропродовольчому ринку України. У статті досліджено теоретичні підходи до аналізу галузевих ринкових структур. Розглянуто методологію аналізу ринку агропродовольства. Охарактеризовано структурні складники агропродовольчого ринку. Виявлено підхід до аналізу стану конкурентного середовища галузевого ринку. Визначено основні критеріальні показники конкуренції на галузевому ринку.

Ключові слова: методологія, структурний аналіз, галузевий ринок, ринок агропродовольства, конкуренція.

Калиниченко Б.В. Теоретико-методологические подходы к анализу конкуренции на агропродовольственном рынке Украины. В статье исследованы теоретические подходы к анализу отраслевых рыночных структур. Рассмотрена методология анализа рынка агропродовольствия. Охарактеризованы структурные составляющие агропродовольственного рынка. Выявлен подход к анализу состояния конкурентной среды отраслевого рынка. Определены основные критериальные показатели конкуренции на отраслевом рынке.

Ключевые слова: методология, структурный анализ, отраслевой рынок, рынок агропродовольствия, конкуренция.

Kalinichenko B.V. The theoretical approaches and methodology of competition analysis on agro-food market of Ukraine. The theoretical approaches of industrial market organizations' analysis were investigated. The methodology of agro-food market analysis was examined. The structural components of agro-food market were characterized. The method of analysis for sectoral market's competitive environment state evaluation was revealed. The main competition indicators for sectoral market were identified.

Keywords: methodology, structural analysis, sectoral market, agro-food market, competition.

Постановка проблеми. В економічній науці перші спроби створити теоретичне підґрунтя для аналізу ринку та його структурних елементів здійснювалися у XVIII ст. та мали фундаментальне значення. На сьогоднішній день існує окремий напрям економічних знань, що досліджує структуру ринку та його складники. Однак наявна методологія аналізу галузевих ринків потребує уточнення та адаптування основних положень відповідно до сучасного стану ринку агропродовольства. Застосування теоретико-методологічних підходів до аналізу агропродовольчого ринку та використання показників конкуренції надасть можливість виявити наявні проблеми конкурентних відносин та розробити ефективні шляхи їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток теорії, присвяченій дослідженню структури ринку, зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені: А. Сміт [1], А. Маршалл [2],

А. Курно [3], Ж. Бертран [4], Е. Мейсон [5], Дж. Бейн [6], Е. Чемберлін [7], Дж. Робінсон [8], Ф.М. Шерер [9], В. Точилін [10], Т. Осташко [11], А. Ігнатюк [12].

Однак незважаючи на значну кількість наукових праць та істотні досягнення в дослідженні галузевих ринків, аналіз ринку агропродовольства охоплює низку питань теоретико-методичного та практичного характеру, які залишаються остаточно не вирішеними, потребують уточнень та подальшого розвитку. Дані питання стосуються визначення структури агропродовольчого ринку, аналізу його результативності та розробки механізму державного регулювання відповідно до сучасних економічних умов. Застосування методології структурного аналізу галузевих ринків надасть можливість сформулювати теоретичне підґрунтя для дослідження агропродовольчого ринку.

Постановка завдання. Головною метою статті є визначення теоретико-методологічних підходів

до аналізу агропродовольчого ринку та виявлення основних методів оцінки конкуренції.

Виклад основних результатів. Методологія аналізу галузевих ринкових структур використовується для відображення ринкових процесів, що спрямовують діяльність виробників на забезпечення споживчого попиту. Застосування методів структурного аналізу формує розуміння типу організації ринку, що пов'язує виробників зі споживачами та створює можливість для економічного пояснення інституціональних ринкових деталей.

Фундаментальні підходи до аналізу галузевих ринків було представлено в дослідженнях А. Сміта (XVIII ст.) та А. Маршалла (XIX ст.), що присвячені класичній теорії фірми. А. Курно та Ж. Бертран у тому ж XIX ст. досягли відчутних результатів у розвитку теорії олігополії. На думку більшості дослідників, концепція курсу, що вивчає економічні підходи до аналізу галузевих ринків, стала формуватися у 30-х роках XX ст., коли були опубліковані роботи представників Гарвардської школи Е. Мейсона та згодом Д. Бейна.

Гарвардські дослідники зауважили, що ринковий механізм відносин між виробниками та споживачами містить взаємопов'язані складники: структуру ринку, поведінку фірм у галузях і результативність функціонування ринків. Системний підхід до аналізу в західній економічній літературі отримав назву базової парадигми дослідження галузевих ринків.

Представники Чиказької школи критикували системний підхід із позицій мікроекономіки. На основі теорії цін вони досліджували проблему економічного вибору. Основою для проведення аналізу структури ринку були не об'єктивні характеристики галузей, а закономірності прийняття оптимізаційних рішень та емпіричні дані. Класичні моделі аналізу ринкових структур були неспроможні повноцінно відображати економічну реальність, тому виникла необхідність у розробці методології структурного аналізу галузевих ринків як окремого напрямку економічних знань.

Наприкінці XX ст. відбулося поєднання теоретичного та емпіричного методів аналізу: теорія визначила об'єкт аналізу, окреслила спектр структурних параметрів та факторів поведінки фірм на ринку, а взаємозв'язки між ними виявлялися у процесі емпіричного аналізу.

Об'єктом аналізу економіки галузевих ринків є ринкові процеси, що впливають на поведінку учасників ринку та відносини між суб'єктами господарювання галузі. Дослідження економічних процесів у межах ринку створює можливість визначення ключових факторів, які впливають на ринкову організацію. Своєю чергою, ринкові відносини між фірмами є відображенням чинників впливу на функціонування ринку. Важливим аспектом структурного аналізу ринку є виявлення способів досягнення максимальної результативності ринку, оскільки вони визначають доцільність здійснення промислової політики та інструменти її реалізації.

Предметом дослідження галузевих ринків є закономірності функціонування галузевих ринків та їхні наслідки для результативності економіки, відносини і взаємозв'язки мікроекономічних суб'єктів, що займаються однаковим видом діяльності, формуючи певну структуру ринку, купують і продають споріднений товар на основі галузевої ознаки.

Концепція «структура ринку – поведінка – результативність» пояснює функціонування галузевих ринкових процесів та є теоретичною основою для розробки заходів щодо проведення державної політики, спрямованих на підвищення результативності функціонування галузевих ринків шляхом заборони або стимулювання злиття між учасниками ринку, що позначається на рівні концентрації в галузі.

Застосування методології аналізу галузевих ринкових структур дає змогу оцінити результативність ринків із точки зору досягнення не тільки економічних, але й соціальних цілей, серед яких найбільш важливими в рамках методу є справедливість розподілу доходів учасників ринку, підтримка довгострокового зростання доходів на душу населення і забезпечення зайнятості населення. Методи аналізу галузевих ринкових структур якнайкраще придатні для аналізу й оцінки структурних змін на галузевих ринках, у тому числі під впливом економічної і торговельної інтеграції [10, с. 278].

Однак базова концепція системного підходу характеризувалася певною однобічністю причинно-наслідкового взаємозв'язку між блоками парадигми. Вагомий внесок у розширення системного підходу до аналізу галузевих ринків здійснив Ф.М. Шерер. У другій половині XX ст. економіст доповнив парадигму двома блоками, які описували базові умови галузевого ринку та інструменти державної політики (рис. 1).

Доповнена парадигма аналізу галузевих ринків передбачає дослідження потенціалу товарного господарства з точки зору динаміки розвитку галузевих структур. У ході аналізу розглядаються питання концентрації виробників у галузі, диференціації галузевого продукту, досліджуються бар'єри входження в галузевий ринок, що перешкоджають ефективній мобільності капіталу. Крім того, результати аналізу галузевих ринків відображають стратегію поведінки суб'єктів господарювання та практики конкурентної боротьби між ними. Однак ключовим елементом структурного аналізу є дослідження результативності галузевого ринку, яка враховує прибутковність учасників ринку. Ефективність функціонування галузевого ринку впливає, з одного боку, на сферу бізнесу, з іншого – на збагачення державного бюджету.

Результативність ринків на національному рівні може визначитися з урахуванням міжгалузевих взаємозв'язків. Досліджуються частка продукції певної галузі у ВВП країни, ступінь впливу функціонування галузі на стабільність розвитку національної економіки в цілому; здійснюється порівняльний

аналіз за основними економічними показниками галузі: рівнем середньої заробітної плати, умовами праці, ефективністю капіталовкладень, витратами на інноваційну та науково-дослідницьку діяльність, участю галузевого ринку в регіональному розвитку тощо [12].

Важливим є аналіз внутрішньогалузевої результативності, зміни стану головних суб'єктів ринку – фірм із позицій раціонального використання ресурсів та зменшення витрат виробництва. Особливо важливим є аналіз процесів злиття та поглинань,

динаміки зміни робочих місць, зміни середньогалузевих витрат, рівня конкуренції, бар'єрів входження.

Вчені Інституту економіки та прогнозування НАН України наголошують на доцільності використання методології структурного аналізу галузевих ринків. Для дослідження структури агропродовольчого ринку Т. Осташко адаптувала вихідну парадигму теорії галузевих ринків до аналізу ринку агропродовольства. Було визначено характерні базові умови та сфери державного регулювання для агропродовольчого ринку (рис. 2).

Базові умови



Рис. 1. Методологія аналізу галузевих ринкових структур

Джерело: складено автором на основі [9, с. 5]

Галузеві ринки розвиваються в результаті складної взаємодії формальних і неформальних інститутів, і саме впливом останніх пояснюється нестійкий і неефективний характер ринків. Таким чином, методологія аналізу галузевих ринків поєднує системний аналіз ринкових структур, що сформувалися, і поглиблений аналіз їх структурних елементів із наголосом на неформальних чинниках їх формування з використанням інституційних підходів.

Методологія аналізу галузевих ринкових структур під час дослідження процесів формування і розвитку агропродовольчих ринків передбачає застосування комплексного підходу. Даний підхід забезпечує виявлення взаємозалежності між структурою і закономірностями розвитку сільського господарства та структурою і результативністю аграрних ринків. У рамках методу результативність ринків оцінюється з точки зору досягнення не тільки економічних, але й соціальних цілей, до яких належать справедливий розподіл доходів учасників ринку, підтримка довгострокового зростання доходів на душу населення і забезпечення зайнятості населення [10].

Згідно з методологією аналізу ринкових структур, досліджуються структурні характеристики агропродовольчого ринку, а саме:

- кількісні характеристики і розподіл продавців і покупців;
- диференціація ринку;
- бар'єри на вхід;
- структура витрат;
- рівень вертикальної інтеграції – від виробництва до роздрібною торгівлі;
- ступінь диверсифікації виробництва.

Галузеві ринки розвиваються в результаті складної взаємодії формальних і неформальних інститутів, і саме впливом останніх пояснюється нестійкий

і неефективний характер ринків. Таким чином, методологія аналізу галузевих ринків поєднує системний аналіз ринкових структур, що сформувалися, і поглиблений аналіз їх структурних елементів із наголосом на неформальних чинниках їх формування з використанням інституційних підходів.

Методологічний підхід до аналізу стану конкурентного середовища галузевого ринку об'єднує три багатокомпонентні оціночні рівні: показники концентрації продавців на ринку, показники монополічної влади, базові характеристики ринку.

Для оцінки рівня концентрації, визначення розміру підприємств відносно розміру ринку в міжнародній практиці використовують сім показників: індекс концентрації, індекс Герфіндела-Гіршмана (ННІ), індекс Джині, індекс ентропії, дисперсію ринкових часток і логарифмів ринкових часток, індекс Ханна і Кея, індекс Холла-Тайдмана (табл. 1).

Концентрація характеризує ступінь зосередження, насиченості та густоти галузевого ринку. Рівень концентрації впливає на поведінку суб'єктів ринку, визначаючи обсяг виробництва та ціну продукції з урахуванням можливостей конкурентів. Розрахунок індексів концентрації відіграє важливу роль в управлінських рішеннях як підприємства, так і державних органів влади, що підтверджує їх провідне місце в теорії ринкового аналізу [13, с. 95].

Коефіцієнти монополічної влади разом з індексами концентрації формують систему показників для оцінки рівня монополізації ринку, однак на відміну від останніх нечасто використовуються в прикладних дослідженнях. Це пов'язано передусім зі складністю отримання інформації щодо рівня доходу підприємств та розміру їх граничних витрат. Водночас з усієї сукупності показників концентра-

Базові умови

Пропозиція

- сезонний характер виробництва;
- залежність від природних умов (нестабільність, ризикованість);
- земельні відносини (використання відносин оренди);
- низька технологічність;
- відносно низькі витрати на одиницю продукції;
- надлишок дешевої робочої сили

Попит

- низька еластичність попиту;
- прив'язка до фізіологічних потреб;
- обмежена купівельна спроможність населення;
- нестійка кон'юнктура світових ринків

Державне регулювання

- фінансове;
- правове;
- адміністративне;
- інформаційне забезпечення

Рис. 2. Методологія аналізу структури агропродовольчого ринку

Джерело: складено автором на основі [11, с. 137]

Критеріальні показники конкуренції на галузевому ринку

Підхід	Групи показників	Різновиди параметрів і критеріїв	Користувачі інформації Регуляторний вплив на відтворювальні процеси галузевого ринку
Аналіз конкуренції	Показники концентрації продавців на ринку	1. Індекс концентрації 2. Індекс Герфіндела-Гіршмана 3. Індекс Джині 4. Індекс ентропії 5. Дисперсія ринкових часток і логарифмів ринкових часток (вимір ступеню нерівності розмірів підприємств) 6. Індекс Ханна і Кея 7. Індекс Холла-Тайдманна	1. Антимонопольний комітет України 2. Державні органи влади 3. Регіональні органи влади 4. Суб'єкти галузевого ринку
	Показники монопольної влади	1. Коефіцієнт Бейна (норма економічного прибутку) 2. Коефіцієнт Лернера 3. Коефіцієнт Тобіна 4. Коефіцієнт Папандреу	Опосередкований вплив заходів, що розробляється на основі результатів аналізу конкуренції, на плинність і деформації валового продукту галузевого ринку через конкурентне середовище
	Характеристики галузевого ринку	1. Товарні межі ринку 2. Територіальні межі ринку 3. Часові межі ринку 4. Ступінь відкритості ринку 5. Частки суб'єктів господарювання на ринку 6. Обсяг товару, що обертається на ринку 7. Бар'єри вступу/виходу	

Джерело: складено автором на основі [13, с. 120]

ції та монопольної влади лише індекс концентрації знайшов відображення в нормативних документах Антимонопольного комітету України.

Висновки. Таким чином, теоретико-методологічні підходи до аналізу конкуренції на агропродовольчому ринку передбачають застосування теорії галузевих ринків та критеріальних показників конкуренції. Поєднання методології структурного аналізу та використання показників конкуренції на галузевому ринку дає змогу дослідити базові

умови ринку, попит та пропозицію; поведінку учасників ринку; результативність ринку, зокрема ефективність виробництва та розміщення ресурсів; державне регулювання; концентрацію продавців на ринку та рівень монопольної влади. Визначення теоретико-методологічних підходів до аналізу агропродовольчого ринку та виявлення основних методів оцінки конкуренції є необхідною теоретичною основою для подальшого дослідження ринку агропродовольства.

Список літератури:

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства / А. Смит. – М. : Соцэкгиз, 1962. – 332 с.
2. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1993. – Т. 1. – 415 с.
3. Cournot A. Recherches sur les Principes Mathematiques de la Theorie des Richesses. – 1838.
4. Bertrand J. Theorie Mathematique de la Richesse Sociale // Journal des savants. – 1883. – P. 499–508.
5. Mason E.S. Price and Production Policies of Large-scale Enterprise / E.S. Mason // American Economic Review. – 1939. – № 29 (March). – P. 61–74.
6. Bain J.S. Barriers to new competition / J. Bain // The American economic review. – 1957. – Vol. 47. – № 3. – P. 363–371.
7. Чемберлин Э. Теория монополистической конкуренции: переориентация теории стоимости / Э. Чемберлин ; пер. с англ. под ред. Ю.Я. Ольсевича. – М. : Экономика, 1996. – 351 с.
8. Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции / Дж. Робинсон ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1986. – 473 с.
9. Шерер Ф.Д., Росс Д. Структура отраслевых рынков / Ф.Д. Шерер, Д. Росс ; пер. с англ. – М. : Инфра-М, 1997. – 698 с.
10. Ринки реального сектора економіки України: структурно-інституціональний аналіз / В.О. Точилін, Т.О. Осташко, О.В. Пустовойт [та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. В.О. Точиліна ; НАН України; Ін-т екон. та прогн. – К., 2009. – 640 с.
11. Осташко Т.О. Ринкова трансформація аграрного сектора / Т.О. Осташко. – К. : Фенікс, 2004. – 280 с.
12. Ігнатюк А.І. Галузеві ринки: теорія, практика, напрями регулювання : [монографія] / А.І. Ігнатюк. – К. : ННЦ ІАЕ, 2010. – 465 с.
13. Нікішина О.В. Механізм регулювання інтегрованого ринку / О.В. Нікішина. – Одеса : ІПРЕЕД НАН України, 2014. – 450 с.